

УДК 378.22:378.4(477) «.../1917»

Ірина Володимирівна Тамозська,

кандидат педагогічних наук,

викладач української мови та літератури

Харківського державного автотранспортного коледжу

e-mail: itamozska@ukr.net

ORCID: 0000-0003-0865-2380

**НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ НА ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНОМУ ФАКУЛЬТЕТІ
НОВОРОСІЙСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ (1865–1917 РР.)**

У статті висвітлено досвід науково-педагогічної діяльності приват-доцентів на фізико-математичному факультеті Новоросійського університету в період 1865 – 1917 рр. Акцентовано увагу на зростанні ролі приват-доцентів у науково-педагогічному доробку Новоросійського університету. З'ясовано, що приват-доцентами фізико-математичного факультету узагальнювалися результати наукової діяльності в статтях, підручниках, навчальних посібниках, у докторській дисертації, під час виступу на Всеросійському з'їзді математиків. Відмічено, що приват-доценти факультету мали здатність до продуманої критичності, про що свідчать проведені ними пробні лекції, підготовлені плани-конспекти підручників і навчальних посібників іноземними мовами, опублікований звіт про результати роботи в магнітно-метеорологічній обсерваторії, складена авторська програма навчання вчителів математики в державних університетах, а також план проведення практичних занять у фізичних лабораторіях університетів та інститутів Західної Європи. Зазначено, що керівництвом університету ставилося питання щодо «політичної благонадійності» та національної належності претендентів на вакантні посади на фізико-математичному факультеті.

Ключові слова: Новоросійський університет, фізико-математичний факультет, науково-педагогічна діяльність, приват-доценти.

Постановка проблеми. Сучасний етап пошуків найбільш ефективних шляхів реформування системи вищої освіти в Україні потребує вивчення накопиченого науково-педагогічного досвіду діяльності приват-доцентів у Новоросійському університеті в дореволюційну добу.

Рішення царської влади від 10 червня 1862 р. про відкриття Новоросійського університету в м. Одеса було реалізоване 7 вересня 1865 р. Керівник Одеського навчального округу А. А. Арцимович розумів, що перевести в Новоросійський університет професорів з інших університетів буде складно, адже в країні гостро відчувалася нехватка науково-педагогічних кадрів. Тому вирішує задіяти викладачів, що працювали в місцевих ліцеях. Дозвіл на таке рішення було одержано з Санкт-Петербурга. Так 6 викладачів Рішельєвського ліцею, які мали ступінь магістра, одержали право бути виконуючими обов'язки екстраординарних професорів, а троє інших, що не мали вченого ступеня, – стали виконуючими обов'язки ад'юнктів [8, с. 5–6]. При цьому були свідомо порушені правила, що забороняли надавати професорські посади особам, які не мали докторського диплома [10, с. 90]. 27 серпня 1864 р. Міністерство народної освіти звернулося з проханням до приват-доцентів Університету Св. Володимира про перехід на службу до Одеси, але надії на це майже не було.

Аналіз останніх досліджень. Особливості науково-педагогічної діяльності приват-доцентів вітчизняних університетів другої половини XIX – початку XX століття досліджували М. В. Грибовський, І. С. Даценко, С. М. Куліш, І. В. Пискунов, Т. М. Попова, Г. О. Шарібжанова та інші вчені. В історико-педагогічних працях дослідників висвітлені питання процедури зайняття посади приват-доцента, законодавчого забезпечення роботи приват-доцентів, статусу приват-доцентів у різних університетах і взаємини із професурою, кількісного складу приват-доцентів.

Мета статті. Метою статті є висвітлення науково-педагогічної діяльності приват-доцентів на фізико-математичному факультеті Новоросійського університету в період 1865–1917 рр.

Виклад основного матеріалу. Учена рада Новоросійського університету, покладаючись на запевнення керівництва, що приват-доцентура «всего вернее может обеспечить положенное... пополнение личного состава профессорских коллегий», ще до початку 1865/66 навчального року зарахувала на посаду викладача чистої математики приват-доцента В. П. Алексеєва. Він рік читав

студентам аналітичну геометрію (2 год. щотижня) і нарисну геометрію (1 год. щотижня) з оплатою 800 руб. на рік (за рахунок тих коштів, що виплачували студенти за відвідування лекцій). Пізніше В. П. Алексеев перейшов на службу до Харківського університету. Восени 1866 р. чисту математику в університеті став викладав Є. Сабінін, який до цього був учителем 3-ї Московської гімназії. Він закінчив Головний педагогічний інститут у Санкт-Петербурзі. В 1866 р. Є. Сабінін захистив магістерську дисертацію, а в 1868 р. став одним із перших викладачів Новоросійського університету, які захистили докторську дисертацію («Исследование наибольших и наименьших значений определённых многократных интегралов»).

11 лютого 1872 р. приват-доцентом Новоросійського університету було зараховано А. І. Солонікію (з Московського університету). У цьому навчальному закладі він починає читати елементарну граматику грецької мови для студентів I курсу із щомісячною оплатою 66 руб. 66 коп. Цього ж року захистив *pro venia legendi* «О молочном хозяйстве» завідуючий університетською фермою О. О. Армфельд. Схвальні відгуки отримали дві його пробні лекції. З вересня 1872 р. О. О. Армфельду належало читати необов'язкові лекції на III–IV курсах техніко-агрономічного відділення фізико-математичного факультету із сільськогосподарської техніки [14, а. 8–9, 19–22].

Приват-доцент фізико-математичного факультету Б. П. Вейнберг під час перебування в країнах Західної Європи оглянув 87 закладів (електротехнічні та електромеханічні лабораторії, майстерні, наукові установи тощо). Відзначив, що в європейських університетах, на відміну від російських, фізика була обов'язковим предметом для вивчення студентами медичних університетів. Крім того, велику увагу, особливо в Німеччині, приділяли практичним заняттям. Однак це стосувалося лише політехнікумів, а студенти університетів могли їх не відвідувати. У Сорбонні для проведення практичних занять із фізики в університетах було передбачено, що в кожній академічній групі зі студентами будуть працювати професор, ад'юнкт-професор, лектор і препаратор. Кембриджський університет для кожних 10 студентів повинен був мати в штаті одного демонстратора. Б. П. Вейнберг дійшов логічного висновку, що студентів-фізиків і студентів-медиків обов'язково треба знайомити із зоровою та інструментальною оптикою, навчати користуватися приладами, що працювали за допомогою електричного струму. Проведений ученим аналіз стану викладання предмету «Фізика» та якості проведення практичних занять у фізичних університетських лабораторіях (у 31 вищому навчальному закладу 4-х країн Європи та Росії) засвідчив, що в 12 університетах для студентів-медиків не була передбачена практика із фізики. В 8 університетах студенти медичних факультетів розв'язували ті ж задачі, що й студенти фізико-математичних факультетів. Лише 4 вищі навчальні заклади Франції мали спеціальні фізичні лабораторії (біологічної фізики або медичної фізики), що були призначені для проведення практичних занять зі студентами медичного факультету. Як правило, на практичні заняття із фізики відводилося 9 годин на семестр, а в університетах Росії такі заняття вважалися необов'язковими [2, с. 23–32, 190, 241; 1, с. 3, 18].

Повернувшись на батьківщину, Б. П. Вейнберг складає план практичних занять для фізичних лабораторій університетів та інститутів Західної Європи (французькою мовою), додає до нього облікові таблиці, у яких подає матеріали про проведення фізичних експериментів, та розсилає до західноєвропейських навчальних закладів [3].

Ліквідація посади доцента примусила керівництво Новоросійського університету активно займатися пошуком кандидатів на приват-доцентські посади, зокрема для фізико-математичного факультету. Рішення цієї проблеми не було легким, адже вакансії існували майже у всіх вищих навчальних закладах. 20 лютого 1886 р. Міністерство народної освіти звернулося до ректора Новоросійського університету С. П. Ярошенка з проханням надати прізвища осіб, які могли б обійняти вакантні посади на кафедрах теоретичної й практичної механіки. Такі кафедри були вакантними в кількох навчальних закладах. Ректор уважав, що ординарним професором Новоросійського університету міг би бути М. Є. Жуковський із Московського технічного училища, який цього ж року став екстраординарним професором Московського університету на кафедрі прикладної механіки. Він був автором 15 наукових праць. С. П. Ярошенко назвав ще й таких претендентів, як магістр П. Й. Сомов та магістранти Г. К. Суслов, І. М. Занчевський, Х. І. Гохман. П. Й. Сомов став професором академічної механіки у Варшавському університеті, навесні 1886 р. Г. К. Суслов працював учителем математики 3-ї гімназії Санкт-Петербурга, з кінця грудня 1887 р. І. М. Занчевський був приват-доцентом на кафедрі механіки Новоросійського університету [13, а. 40–41 зв.].

В 1886 р. Хаїм (Ісайя) Іегудович Гохман працював інспектором Житомирського єврейського

вчительського інституту. Із золотою медаллю закінчив Новоросійський університет, мав учений ступінь магістра. Через погане матеріальне становище облишив мрію про викладацьку кар'єру. Коли в 1886 р. Житомирський єврейський учительський інститут було закрито, він подав документи до Новоросійського університету з проханням зарахувати його приват-доцентом. Фізико-математичний факультет, знаючи його математичні здібності, не заперечував, але попечитель Одеського навчального округу Х. П. Сольський не підтримав їхнього рішення. Він уважав, що Х. І. Гофман, будучи прихильником юдаїзму, негативно впливатиме на молодь. Утім ректор Новоросійського університету Ф. І. Леонтович нагадав йому, що викладачі університетів не займаються вихованням студентів, а від наукових лекцій Х. І. Гохмана шкоди не буде. У січні 1887 р. Х. І. Гохман став приват-доцентом кафедри механіки. Викладав креслення (1 год. щотижня), загальний курс практичної механіки, що складався з таких розділів: «Опис та теорія найважливіших механізмів», «Живі двигуни», «Термічні машини», «Приймальні машини та машини-знаряддя» (3 год. щотижня). Крім того, вів спецкурс практичної механіки, що складався з таких розділів: «Загальна теорія механізмів», «Регулятори та вимірювальні прилади» (2 год. щотижня). Сім років (1887 – 1894 рр.) не отримував коштів, тому йому довелося створити приватне Комерційне єврейське училище, що дало змогу покращити матеріальне становище сім'ї. Захистивши в 1890 р. докторську дисертацію «Основы познания и созидания пар и механизмов», став першим у Російській імперії доктором прикладної механіки. Ректор Новоросійського університету Ф. Шведов і міністр народної освіти І. Д. Делянов схвалювали надання Х. І. Гохману статусу екстраординарного професора, але царський двір таке рішення заборонив. Постійна боротьба за виживання, складнощі, які виникали в університеті щодо його кандидатури, а також закриття Комерційного училища стали причиною погіршення здоров'я Х. І. Гофмана, тому він приймає рішення поїхати на лікування до Швейцарії. Повертається до Одеси навесні 1914 р., щоб відновитися в Новоросійському університеті на посаді приват-доцента, але ректор Д. П. Кишенський усіяко перешкоджає цьому. Майже два роки Х. І. Гохман боровся за справедливість, і в 1916 р. він був затвердженим на цю посаду, але через два місяці помирає [11, с. 21–22; 4; 517].

31 серпня 1891 р. приват-доцент І. М. Занчевський у листі до міністра народної освіти І. Д. Делянова писав, що він може одержати посаду екстраординарного професора по кафедрі механіки за рахунок двох вільних ординатур, на які виділили кошти. Однак у грудні 1891 р. попечитель заявив, що І. М. Занчевського краще направити до Казанського університету, хоча знав, що той відмовлявся з ряду причин туди переїхати. Х. П. Сольський уважав, що до Новоросійського університету доцільно було б направити приват-доцента Г. Г. де Метца, але 14 січня 1892 р. його зарахували на посаду викладача Університету Св. Володимира. І. М. Занчевський оселився в Одесі. На кафедрі механіки не залишилося вакансій, тому зарахувати приват-доцента Д. Зейлігера до Новоросійського університету не було можливості. У його професійних здібностях не сумнівався декан фізико-математичного факультету Ф. М. Шведов, тому в лютому 1892 р. Д. Зейлігера було направлено до Казанського університету. Що стосується В. О. Яковлева і С. М. Танатара, то вони обидва стали екстраординарними професорами – у 1894 та 1896 роках відповідно [12, а. 11–18, 62–84 с., 116, 122 зв., 144–145].

Приват-доценти докладали багато зусиль, щоб отримати статус екстраординарного професора, а екстраординарні професори – ординарного, що пояснювалося як кар'єрними цілями, так і їхнім незадовільним матеріальним становищем. Прикладом може слугувати життєвий шлях приват-доцента чистої математики К. І. Фота. Лише в 43-річному віці він одержав цю посаду. Після закінчення в 1868 р. зі срібною медаллю Новоросійський університет він був змушений працювати в 2-ій та 3-ій гімназіях м. Одеси, а також у Православній семінарії. Лише 1887 р. К. І. Фот став у Новоросійському університеті приват-доцентом на кафедрі чистої математики [9, с. 29 – 30].

Звіт приват-доцента фізико-математичного факультету свідчить про те, що ці молодші викладачі постійно вдосконалювали свої професійні вміння. Так, М. С. Васильєв протягом весняного півріччя 1902/1903 навчального року підготував конспект французькою, німецькою та російською мовами кількох підручників із теоретичної механіки. Вивчав навчальні посібники з нарисної геометрії, розв'язував задачі з посібника «Теоретична механіка» французького вченого П. Апеля. Склали конспекти перших томів посібників «Механіка» І. А. Лагранжа та «Теорія руху...» В. Шелла, двох томів праці «Курс диференційованих інтегралів». Частина цих конспектів збереглася в архіві [17, а. 2–6].

31 травня 1902 р. на засіданні фізико-математичного факультету професор

О. В. Клоссовський дав несхвальну оцінку роботи штатного спостерігача магніто-метеорологічної обсерваторії, приват-доцента фізичної географії Л. Г. Данилова. Він заявив, що весь 1901 рік Л. Г. Данилов нічого не робив для покращення роботи обсерваторії [7, с. 24]. Утім Л. Г. Данилов опублікував докладний звіт про результати своєї діяльності в обсерваторії, що склав 546 сторінок [5].

Незвичним був шлях до приват-доцентури С. Й. Шатуновського. У нього не було атестата зрілості, що міг би засвідчити закінчення гімназії. С. Й. Шатуновський самостійно вивчав математику, навчався в Санкт-Петербурзі та Швейцарії, а в Одесі заробляв на життя приватними уроками. Колишній ректор університету С. П. Ярошенко та викладачі фізико-математичного факультету відмітили математичний талант С. Й. Шатуновського. Вони запевняли Міністерство народної освіти, що відсутність гімназичної освіти не завадить йому скласти успішно кандидатський іспит. До їхньої думки дослухалося Міністерство народної освіти. Склавши в 1905 р. іспит, С. Й. Шатуновський стає приват-доцентом Новоросійського університету на кафедрі чистої математики. Він читав лекції з алгебри, вступу до аналізу, елементарної математики, сферичної тригонометрії, теорії чисел, теорії визначень, диференціального числення та застосування аналізу до геометрії, вів спецкурси з теорії функцій комплексного змінного, основ теорії цілих алгебраїчних чисел і теорії алгебраїчного рішення рівнянь. На факультеті вважали «лекции его выдающимися как в научном, так и в педагогическом отношении» [6, с. 173–174]. У Санкт-Петербурзі на Всеросійському з'їзді викладачів математики, що проходив з 27 грудня 1911 р. по 3 січня 1912 р., С. Й. Шатуновський був єдиним із приват-доцентів, хто виступив із доповіддю, у якій виклав авторську програму навчання в університетах держави вчителів математики.

Науково-педагогічна діяльність приват-доцента фізико-математичного факультету М. Д. Сидоренка розпочалася в Новоросійському університеті 27 червня 1904 р. Після смерті професора Р. А. Пренделя М. Д. Сидоренку доручили вести для студентів природничого відділення практичні заняття з кристалографії і мінералогії та читати загальний курс мінералогії з геологією (4 год. щотижня), для студентів-медиків – курс геології з мінералогією (2 год. щотижня) та спецкурс з мінералогії (2 год. щотижня). В IV та VI семестрах він проводив практичні заняття з морфологічної кристалографії та мінералогічного діагнозу для студентів природничого відділення, а також читав кристалофізику і кристалохімію (2 год. щотижня) з практичними заняттями. Спочатку М. Д. Сидоренко був лаборантом мінералогічного кабінету, а з весни 1907 р. – завідувачим цього кабінету. Протягом 1904–1907 рр. опублікував 10 наукових статей. Виконував обов'язки секретаря фізико-математичного факультету. В 1908 р. видано його посібник «Курс петрографии (общая часть)». 13 квітня 1907 р. М. Д. Сидоренка було призначено виконуючим обов'язки екстраординарного професора [18, с. 40–43].

На шляху до приват-доцентури в Г. Я. Точидловського та Є. С. Єльчаніновича виникали значні труднощі. Протягом 1907 р. – 1908 рр. Г. Я. Точидловський успішно склав чотири магістерські іспити, провів дві пробні лекції, що відзначалися «образцовой ясностью исполнения», а його знання фізики й фізичної географії були бездоганними. 12 років Г. Я. Точидловський був асистентом у професорів Ф. М. Шведова, М. Д. Пильчикова та Б. П. Вейнберга, проводив практичні заняття з фізики. В 1906 р. став штатним спостерігачем магніто-метеорологічної обсерваторії Новоросійського університету, потім – завідувачем обсерваторії. У квітні 1909 р. Г. Я. Точидловського було затверджено приват-доцентом, але йому довелося надати письмову підписку про те, що він не належить до протиурядової партії. Є. С. Єльчанінова рекомендували на посаду приват-доцента професори С. М. Танатар і П. І. Петренко-Критченко. Спочатку він працював у Новоросійському університеті лаборантом хімічної лабораторії, але мав бажання викладати хімію. Разом із професором П. Т. Меліковим у лабораторних умовах вивчав вплив кислот на сплави. Магістерські іспити з фізичної хімії склав 2 червня 1907 р., з органічної хімії – 22 вересня 1907 р., з фізики – 9 лютого 1908 р., кристалографії – 20 лютого 1908 р., письмовий іспит – 26 лютого 1908 р. Спільно з П. І. Петренко-Критченком Є. С. Єльчанінов підготував 3 наукові статті. 1 квітня 1909 р. його кандидатуру було затверджено Новоросійським університетом на посаду приват-доцента, але він був вимушений, як і Г. Я. Точидловський, надати письмове роз'яснення того, що він не належить до ворогуючої партії [15, а. 20, 28–33 зв., 46–47 зв.].

20 років обіймав посаду приват-доцента Новоросійського університету талановитий математик В. Ф. Каган. Через єврейське походження йому було відмовлено займатися викладацькою діяльністю в Санкт-Петербурзькому університеті. Хоча він підготував у 1907 р. наукову працю «Основания геометрии» (у двох томах), але й в Одесі не довелося з аналогічної причини зайняти

вакантну посаду на кафедрі. В Новоросійському університеті В. Ф. Каган читав теорію звичайних диференціальних рівнянь, теорію ймовірності, теорію функцій комплексного змінного, вибрані питання механіки. Математичні формули, що використовувалися ним на заняттях, мали завершений характер. Утім його винагорода була незначною, тому паралельно викладав у п'яти одеських гімназіях, на Вищих жіночих курсах, а також був інспектором у гімназії М. М. Іглицького (з 1912 р. – І. Р. Рапопорта). В 1917 р. В. Ф. Каган став професором, був призначений деканом Вищих жіночих курсів. В. Ф. Каган першим серед викладачів почав читати геометрію М. І. Лобачевського та основи геометрії [19, с. 122 – 28].

21 березня 1913 р. фізико-математичний факультет прохав надати посаду приват-доцента магістру хімії О. Комаровському – старшому лаборанту Центральної лабораторії Міністерства фінансів. 1892 р. у Цюриху він закінчив Політехнічний інститут, наступного року успішно склав докторський іспит і захистив дисертацію в Бернському університеті. О. Комаровський працював асистентом у професора кафедри органічної хімії С. Костанецького, з 1897 р. став співробітником Центральної лабораторії. Він підготував 5 наукових робіт, із яких 4 – німецькою мовою. Пробні лекції були проведені О. Комаровським на високому науково-методичному рівні. Але попечитель Одеського навчального округу О. І. Щербаков не бажав бачити О. Комаровського в університеті, адже той за національністю був євреєм, а потім став сповідувати римо-католицизм, а не православ'я. Попечитель посилався на секретний циркуляр Міністерства народної освіти (від 16 листопада 1898 р.), у якому йшла мова про те, що необхідно всіляко зміцнювати російський елемент у викладацькому корпусі. Міністерство народної освіти підтримало рішення заборонити О. Комаровському викладати в університеті. 6 грудня 1913 р редакція газети «Одесские новости» відреагувала на цей дискримінаційний акт, опублікувавши статтю «В царстве циркуляров», у якій автор констатував, що в Новоросійському університеті працювало більше 20 викладачів неросійської національності (6 німців, 3 грека, 2 грузини, 2 татарина, латиш, болгарин, караїм, вірменин, поляк та інші), що від такого «розмаїття етносів науково-педагогічний процес не страждав» [16, а. 26 – 29, 34].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що в Новоросійському університеті на фізико-математичному факультеті існувала проблема забезпечення навчального процесу кваліфікованими науково-педагогічними кадрами, що вирішувалася керівництвом закладу шляхом залучення до викладацької діяльності приват-доцентів або викладачів місцевих ліцеїв.

Перспективним для подальшого наукового пошуку є питання вивчення досвіду Новоросійського університету щодо відбору науково-педагогічних кадрів на кафедри юридичного факультету в другій половині XIX – на початку XX століття.

Список використаних джерел та літератури

1. Вейнберг Б. П. Некоторые сведения о практических занятиях по физике студентов-медиков / Б. П. Вейнберг. – Одесса : «Экономическая» тип., 1901. – 18 с.
2. Вейнберг Б. П. Отчет о командировке за границу не вакационное время 1899 года (с XXV стран. таблиц) / Б. П. Вейнберг // Записки Императорского Новороссийского университета. – 1900. – Т. восьмидесятый. – С. 1–12.
3. Вейнберг Б. П. План практических занятий, составленный Б. П. Вейнбергом, для физических лабораторий университетов и институтов Европы // Відділ рукописів РНБ СПб., ф. 132, спр. 2. – 1 арк.
4. Гроссман Л. З. Лабиринты истории. – [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://www.youtube.com/watch?v=OgWOf3mtS8/>
5. Данилов Л. Г. Центры действия атмосферы и закономерности климатических аномалий / Л. Г. Данилов // Записки Императорского Новороссийского университета. – 1902. – Т. 86. – С. 1–547.
6. Заседание Совета 19-го декабря 1907 года // Журнал заседаний Совета Императорского Новороссийского университета за 1907 год. – Одесса, 1908. – С. 170–188.
7. Клосовский А. Прискорбная страница в истории магнитно-метеорологической обсерватории Императорского Новороссийского университета и метеорологической сети юго-запада России / А. Клосовский // Записки Императорского Новороссийского университета. – 1902. – Т. 89. – С. 9–40.
8. Краткий отчет о состоянии и действиях Императорского Новороссийского университета в 1865/66 академическом году, составленный секретарем Совета В. Орловым // Годичный торжественный акт в Императорском Новороссийском университете 30-го августа 1866 года. – Одесса : В город. тип. Сод. Х. Алексомати, 1866. – С. 1–46.

9. На память о товарище // Записки Императорского Новороссийского университета. – 1902. – Т. 86. – С. 27–30.
10. Обзор деятельности Министерства народного просвещения и подведомственных ему учреждений в 1862, 63 и 64 годах (с приложениями). – СПб. : В тип. Ф. С. Сущинского, 1865. – 331, 384 с.
11. Обзорение преподавания в Императорском Новороссийском университете на весеннее полугодие 1888 года. – Одесса : Тип. «Одесского вестника», 1888. – 43 с.
12. Об утверждении и увольнении профессоров Новороссийского университета // РДІА в СПб. , ф. 733, оп. 150, спр. 735. – 207 арк.
13. О конкурсах // ДАОО, ф. 45, оп. 7, спр. 24. – 48 арк.
14. О приват-доцентах Новороссийского университета Солоникио, Армфельде // ДАОО, ф. 45, оп. 7, спр. 41. – 62 арк.
15. О приеме в число приват-доцентов Точидловского, Лигнау и Ельчанинова // ДАОО, ф. 45, оп. 11, спр. 6. – 65 арк.
16. О профессорах и приват-доцентах Новороссийского университета // РДІА в СПб., ф. 733, оп. 201, спр. 333. – 38 арк.
17. Отчеты о занятиях в весеннем полугодии 1902 и 1903 гг. приват-доцента Н. С. Васильева // ДАОО, ф. 45, оп. 4, спр. 4222. – 9 арк.
18. Отчет о состоянии и деятельности Императорского Новороссийского университета за 1904–1908 годы. Составил по поручению Совета университета Профессор И. И. Кияницын. – Одесса : тип. «Техник», 1909. – 373, 249 с.
19. Рикун И. Э. Научная и педагогическая деятельность Вениамина Федоровича Кагана / И. Э. Рикун // Математика в высшем образовании. – 2014. – № 12. – С. 121–138.

Ирина Владимировна Таможская,

кандидат педагогических наук,
преподаватель украинского языка и литературы
(Харьковский государственный
автотранспортный колледж),
e-mail: itamozska@ukr.net
ORCID: 0000-0003-0865-2380

**НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ НА ФИЗИКО-МАТЕМАТИЧЕСКОМ
ФАКУЛЬТЕТЕ (1865–1917 ГГ.)**

В статье отражен опыт научно-педагогической деятельности приват-доцентов на физико-математическом факультете Новороссийского университета в период 1865 – 1917 гг. Акцентируется внимание на росте роли приват-доцентов в научно-педагогическом наследии Новороссийского университета. Выяснено, что приват-доцентами физико-математического факультета обобщались результаты научной деятельности в статьях, учебниках, учебных пособиях, в докторской диссертации, выступлениях на Всероссийском съезде математиков. Отмечено, что приват-доценты факультета обладали способностью к продуманной критичности, о чем свидетельствуют проведенные ими пробные лекции, подготовленные планы-конспекты учебников и учебных пособий иностранными языками, опубликованный отчет о результатах работы в магнитно-метеорологической обсерватории, составленная авторская программа обучения учителей математики в государственных университетах, а также план проведения практических занятий в физических лабораториях университетов и институтов Западной Европы. Отмечено, что руководством университета ставился вопрос о «политической благонадежности» и национальной принадлежности претендентов на вакантные должности на физико-математическом факультете.

Ключевые слова: Новороссийский университет, физико-математический факультет, научно-педагогическая деятельность, приват-доценты.

Iryna Tamozhska,

candidate of pedagogical sciences,
the Ukrainian language and literature teacher
(Kharkiv State Motor Transport College),
e-mail: itamozska@ukr.net
ORCID: 0000-0003-0865-2380

**SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL ACTIVITIES AT THE PHYSICS AND MATHEMATICS
DEPARTMENT OF THE NOVOROSIYS'K UNIVERSITY (1865-1917)**

Introduction. *The modern stage of the search of the most effective ways of reforming the higher education system in Ukraine requires studying the gained scientific and pedagogic experience of privat-associate professors' activities at Novorossiys'k University in pre-revolutionary era.*

Purpose. *The aim of the article is to reveal scientific and pedagogic privat-associate professors' activities at Novorossiys'k University during 1865 – 1917.*

Methods. *The author has applied general scientific (historic and geographic analysis, synthesis, abstraction, generalization, comparison) and historic-logistic methods.*

Results. *The experience of the scientific and pedagogic activity of privat-associate professors at the Department of Physics and Mathematics of Novorossiys'k University during 1865 – 1917 is revealed in the article. The attention is focused on the growth of the role of privat-associate professors in scientific and pedagogic work of Novorossiys'k University. It is found out that privat-associate professors of the Department of Physics and Mathematics generalized the results of their scientific activities in articles, textbooks, course books, in a doctoral dissertation, during their presentations at All-Russian Meeting of Mathematicians. It is stated that privat-associate professors of the Department had the ability to think critically as evidenced by their given demo lectures, prepared plan-notes of textbooks and course books in foreign languages, published reports about the results of the work in the magnetic-meteorological observatory, prepared author's program of training mathematics teachers in state universities and also the plan of providing seminars in physical laboratories of universities and institutes of Western Europe. It is indicated that the university administration raised the question about «political reliability» and nationality of the applicants to the vacant posts at the Department of Physics and Mathematics.*

Originality. *The scientific and pedagogic activities of privat-associate professors at the Department of Physics and Mathematics of Novorossiys'k University during 1865 – 1917 is revealed for the first time.*

Conclusion. *The undertaken research gives the reason to claim that there was a problem of supplying the educational process with qualified scientific and pedagogic staff at the Department of Physics and Mathematics of Novorossiys'k University that was solved by the administration of the establishment with the help of involving privat-associate professors or the teachers of the local lyceums into the teaching activities.*

A perspective for the further scientific research is the study of the experience of the Novorossiys'k University in the selection of scientific and pedagogical staff for the chairs of the Law Department in the second half of the nineteenth and early twentieth centuries.

Key words: *Novorossiys'k University, the Department of Physics and Mathematics, scientific and pedagogical activities, privat-associate professors.*

References

1. Vejnberg B. P. Nekotory'e svedeniya o prakticheskix zanyatiyax po fizike studentov-medikov / B. P. Vejnberg. – Odessa : «Ekonomicheskaya» tip., 1901. – 18 s.
2. Vejnberg B. P. Otchyot o komandirovke za granicu ne vakacionnoe vremya 1899 goda (s XXV stran. tablits) / B. P. Vejnberg // Zapiski Imperatorskogo Novorossiyskogo universiteta. – 1900. – T. 80. – S. 1–12.
3. Vejnberg B. P. Plan prakticheskix zanyatij, sostavlennyj B. P. Vejnbergom, dlya fizicheskix laboratorij universitetov i institutov Evropy // Viddil rukopysiv RNB SPb., f. 132, spr. 2. – 1 ark.
4. Grossman L. Z. Labirinty' istorii. – [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu : <https://www.youtube.com/watch?v=OgWOf3mtS8/>
5. Danilov L. G. Tsentry' dejstviya atmosfery' i zakonmernosti klimaticheskix anomalij / L. G. Danilov // Zapiski Imperatorskogo Novorossiyskogo universiteta. – 1902. – T. 86. – S. 1–547.
6. Zasedanie Soveta 19-go dekabrya 1907 goda // Zhurnal zasedaniy Soveta Imperatorskogo Novorossiyskogo universiteta za 1907 god. – Odessa, 1908. – S. 170–188.
7. Klosovskij A. Priskorbnyaya stranica v istorii magnitno-meteorologicheskoy observatorii Imperatorskogo Novorossiyskogo universiteta i meteorologicheskoy seti yugo-zapada Rossii / A. Klosovskij // Zapiski Imperatorskogo Novorossiyskogo universiteta. – 1902. – T. 89. – S. 9–40.
8. Kratkij otchyot o sostoyanii i dejstviyax Imperatorskogo Novorossiyskogo universiteta v 1865/66 akademicheskome godu, sostavlennyj sekretaryom Soveta V. Orlovym // Godichnyj torzhestvennyj akt v Imperatorskom Novorossiyskom universitete 30-go avgusta 1866 goda. – Odessa : V gorod. tip. Sod. H. Aleksomati, 1866. – S. 1–46.
9. Na pamyat o tovarishhe // Zapiski Imperatorskogo Novorossiyskogo universiteta. – 1902. – T. 86. – S. 27–30.

10. Obzor deyatelnosti Ministerstva narodnogo prosveshheniya i podvedomstvenny'x emu uchrezhdenij v 1862, 63 i 64 godax (s prilozheniyami). – SPb. : V tip. F. S. Sushhinskogo, 1865. – 331, 384 s.
11. Obozrenie prepodavaniya v Imperatorskom Novorossijskom universitete na vesennee polugodie 1888 goda. – Odessa : Tip. «Odesskogo vestnika», 1888. – 43 s.
12. Ob utverzhdenii i uvol'nenii professorov Novorossijskogo universiteta // RDIA v SPb. , f. 733, op. 150, spr. 735. – 207 ark.
13. O konkursax // DAOO, f. 45, op. 7, spr. 24. – 48 ark.
14. O privat-docentax Novorossijskogo universiteta Solonikio, Armfel'de // DAOO, f. 45, op. 7, spr. 41. – 62 ark.
15. O priyome v chislo privat-docentov Tochildovskogo, Lignau i Elchaninova // DAOO, f. 45, op. 11, spr. 6. – 65 ark.
16. O professorax i privat-docentax Novorossijskogo universiteta // RDIA v SPb., f. 733, op. 201, spr. 333. – 38 ark.
17. Otchyoty' o zanyatiyax v vesennem polugodii 1902 i 1903 gg. privat-docenta N. S. Vasil'eva // DAOO, f. 45, op. 4, spr. 4222. – 9 ark.
18. Otchyot o sostoyanii i deyatelnosti Imperatorskogo Novorossijskogo universiteta za 1904–1908 godyi. Sostavil po porucheniyu Soveta universiteta Professor I. I. Kiyanicy'n. – Odessa : tip. «Texnik», 1909. – 373, 249 s.
19. Rikun I. E'. Nauchnaya i pedagogicheskaya deyatelnost' Veniamina Fyodorovicha Kagana / I. E'. Rikun // Matematika v vysshem obrazovanii. – 2014. – №12. – S. 121–138.

Отримано редакцією 25.09.2017 р.

УДК 378

Альона Петрівна Плугіна,

аспірантка кафедри педагогіки та психології початкової освіти
Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка,
e-mail: alenaplugina@gmail.com

АНАЛІЗ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ТА ВІТЧИЗНЯНОГО ДОСВІДУ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ДО ФОРМУВАННЯ В УЧНІВ МЕДІА-ОСВІТНІХ УМІНЬ

У статті представлено аналіз європейського та вітчизняного досвіду підготовки майбутніх учителів початкової школи до формування в учнів медіа-освітніх умінь. Окремлено проблеми формування медіа-компетентності майбутніх учителів початкової школи; розглянуто особливості впровадження елементів медіа-освіти українськими та зарубіжними педагогами в навчально-виховний процес початкової школи. Наголошено на необхідності виховання культури сприйняття, розуміння, аналізу інформації, формування уявлення про механізми й наслідки її впливу в умовах надлишку інформації.

Ключові слова: медіа-освіта, медіа-грамотність, мультимедіа, інформація, медіа-компетентність, майбутні вчителі початкової школи.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій та систем у сучасному світі нагально потребує цілеспрямованої підготовки особистості до вмілого і безпечного користування ними. Поступово в Україні впроваджується медіа-освіта на всіх освітніх рівнях, учителі мають готувати дітей до продуктивного освоєння навколишнього світу. Найважливіший чинник цього опанування – вміння грамотно та правильно працювати з інформацією. Важливість медіа-освіти в сучасному світі спричинена тим, що в умовах глобалізації та інформаційного суспільства мас-медіа відіграють вирішальну роль і плывають на наше сприйняття навколишнього світу.

Початок ХХІ століття характеризується безпрецедентним зростанням впливу масової комунікації на життя сучасного суспільства. Нині дедалі частіше воно отримує назву «століття глобального інформаційного суспільства». Це поняття відображає об'єктивну тенденцію нового етапу еволюційного розвитку цивілізації, пов'язаного з появою інформаційних та телекомунікаційних